

I. fejezet

KERESKEDÉSI SZOKÁSOK A RÉGI RÓMÁBAN

1.§. Piacok Rómában.

A) Az ókorban minden városhoz tartozott egy piac, *forum* vagy *agora*. A piacterek nemcsak kereskedelmi, hanem szociális funkcióval is bírtak¹. A legenda szerint Servius Tullius alapította a *nundinaet*, a hetipiacot Rómában. Az adat nem feltétlenül történelmi, inkább arra utal, hogy a hetipiac ősi intézmény, mely a társadalmi szerveződés lényegével annyira összefonódik, hogy a rómaiak annak alapítását legjelentősebb királyuknak tulajdonították. Az említett legenda arról tudósít, hogy ez a piac a helyi kereskedelem színtere volt. A város közelében élő parasztok minden héten Rómába mentek, hogy szerény feleslegeiket értékesítsék, a legfontosabb csereárukat beszerezzék és vitás ügyeiket elintézzék². Hasonló helyi kereskedelem mindenütt létezett az ókorban és az évszázadok alatt valószínűleg keveset változott³. Az írott források jóval későbbi időkről tudósítanak, amikor a piacok alapítása és működése már szabályozott keretek között folyt⁴.

Az archeológiai leletek tanúsága szerint az újonnan alapított városok már a Kr.e. VIII. században élénk kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki Etrúriával⁵. E virágzó városok közelsége igen korán lehetővé tette Róma részére az áruforgalomba való bekapcsolódást⁶. Kereskedelmi cikként fémek és kerámiai termékek fordultak elő, amelyeket állatokra, állatbőrökre és gyapjúra cseréltek⁷.

Az antik világnézetnek megfelelően kezdetben a piacok is szakrális színezettel működtek. A rómaiak is összekötötték a nagy vallási ünnepeket a hasznot hozó árucserével. A heti piacokon kívül augusztus 13-án éves vásárt tartottak, ez volt ugyanis az Aventinuson lévő Diana-templom alapításának és a latin szövetségnek az ünnepe⁸.

¹ V.ö. Frank, *Economic Survey* 35. és k., Speck, *Handelsgeschichte* 426., White, *Roman Farming* 393.

² Speck, *Handelsgeschichte* 426.

³ A későbbi kispiacokról lásd MacMullen, *Markttage* 280. és k., Finley, *Die antike Wirtschaft* 148. és k.

⁴ V.ö. például CIL 8,8280, Plin. nat. 5,4.

⁵ V.ö. J. Boardmann, *Kolonien und Handel der Griechen*, München 1981, 191. és k., Finley, *Die antike Wirtschaft* 206. és k.

⁶ A korszak gazdasági-társadalmi fejlődéséhez v.ö. Pólay, *Differenzierung* 22. és k.

⁷ V.ö. De Martino, *Wirtschaftsgeschichte* 20. és k. Speck, *Handelsgeschichte* 433. és k. leírja, mennyi kereskedelmi kifejezést vettek át a rómaiak a görögöktől, így pl. *emporium*, *arrhabo*, *statera*, *trutina*. Jól ismerték továbbá a görög súly-és mértékrendszert is.

⁸ Speck, *Handelsgeschichte* 426., MacMullen, *Markttage* 289.

A három különösen fontos időpont, amelyek a nagy ünnepi játékokat követő napokra estek: július 15–19. a *ludi Apollinaris* után, szeptember 20–23. a *ludi Romani* után és november 18–20. a *ludi plebei* után. Maga a *nundinae* sem volt mentes a szakrális színezettől, *Jupiter Nundinarius* vagy *Mercurius Nundinator* kultuszát feliratok tanúsítják⁹.

A Kr.e. III. évszázadra vonatkozóan Livius nagy kereskedelmi építkezésekről tudósít: *emporium* és *porticus* épült a Tiberis partján¹⁰, később piacok, elárúsító csarnokok emelkedtek¹¹. A Kr.e. II. sz. elején már számos piac működött Rómában, *forum boarium*, *holitorium*, *piscarium*, *macellum*¹². Varro szemléletesen ír a római piacokról¹³: Nem volt nagy központi piac, hanem a különböző, egyfajta árua specializálódott kis piacok sora figyelhető meg szétszórta a város egész területén¹⁴.

E kezdetben szerény helyi kereskedelem mellett már Róma korai történetéből is tudósítanak források a tengeri kereskedelemről. Polybios szerint a rómaiak már Kr.e. 508–507-ben, az első konzulok évében szerződést kötöttek Karthágóval, amelyben bizonyos érdekszférákat rögzítettek¹⁵. A rómaiaknak biztosították, hogy kereskedési céllal Karthágóba, Líbiába, Szardíniába és Szicíliába utazhassanak¹⁶. A rómaiak viszont elismerték egy hajózási határt a Földközi-tengeren és kötelezték magukat, hogy nem vitorláznak a „Szép Hegyeken” túlra¹⁷. Ezt a tilalmat Polybios azzal magyarázza, hogy a karthágóiak különösen gazdag kereskedési lehetőségekkel és kikötőkkel rendelkeztek ezen a területen, amelyeket nem akartak megnyitni a rómaiak előtt¹⁸. Ha római hajók vihar vagy ellenség elől menekülve véletlen mégis odavetődtek volna, akkor öt napon

⁹ CIL 3,10820, v.ö. MacMullen, *Markttage* 285.

¹⁰ Liv. 35,100,12, 35,41,10.

¹¹ Liv. 40,51,2–7.

¹² Liv. 26,27,3, 40,51,5.

¹³ Varro *ling.l.* 5,146

¹⁴ V.ö. az archeológiai irodalmat, amelyhez jó áttekintést kínál F. Coarelli, *Rom. Ein archeologischer Führer*, Basel-Wien 1974.

¹⁵ Polyb. 3,22,1 és k. A szakirodalom áttekintését lásd Bengston, *Geschichte* 47., Werner-Bengston, *Staatsverträge* nr. 121. A szerződés időpontja vitatott a történészek között, mert a tradicionális datálás Polybiosra épít. Livius ezzel szemben a Kr.e. 406. illetve 348. esztendőket említi, mint a Karthágóval kötött szerződések évét. Werner, *Republik* 304. és k. Kr.e. 470. körülre datálja az I. Karthágói szerződést, míg A. Alföldy, *Early Rome and the Latins*, Ann Arbor 1965, 350. és k. úgy véli, hogy Kr.e. 348-ban kötötték csak meg. Bengston, *Geschichte* 47. lj. 2. szerint nincs ok arra, hogy Polybios időpontmegjelölését kétségbe vonjuk. Az újabb irodalom áttekintését lásd Nörr, *Völkerrecht* 104. lj. 12.

¹⁶ Polyb. 3,23,4.

¹⁷ Polyb. 3,23,1. A „Szép Hegyekhez” lásd Bengston, *Geschichte* 47.

¹⁸ Polyb. 3,23,2.

belül el kellett hagyniuk a tiltott földet. Ott-tartózkodásuk alatt csak élelmiszert és a hajójuk megjavításához szükséges anyagokat vásárolhattak¹⁹.

A II. Karthágói szerződés, amely az érdekszférák újbóli felosztását tartalmazza, még mindig egy korai, kevés írásos emléket hátrahagyott korból származik, Kr.e. 348-ból. Ebben felújították a „Szép Hegyeken” túlra való hajózás tilalmát és további zárt területként Mastia Tarseiost jelölték ki²⁰; Itáliában viszont szabad kereskedelmet engedtek a karthágóiaknak²¹.

Egy másik klauzula leszögezi, hogy olyan foglyokat, akik valamely Rómával szerződéses viszonyban álló népből származnak, tilos eladás céljából római kikötőbe szállítani²². A rendelkezés az első pillantásra kereskedelmi korlátozásnak látszik, valójában azonban inkább hadijogi előírásról van szó: a római morál, a szövetségesek irányában szakrális formákkal vállalt kötelezettség védelméről. Ezt az interpretációt támasztja alá az, hogy a mégis odaszállított foglyok szabadok lesznek, ha egy római a kezével megérinti őket²³.

A két Karthágói szerződés azt mutatja, hogy Róma kereskedelme ebben az időben már annyira jelentős volt, hogy államközi szabályozáshoz vezetett²⁴. Az a tény, hogy a szerződés a rómaiak számára a Földközi-tenger bizonyos területein megtiltja a kalózkodást, kereskedelmet és kolonizációt²⁵, megerősíti azt a feltevést, hogy ebben az időben a rómaiak valószínűleg jelentős mértékben üzték a fenti tevékenységeket.

Már az első Karthágóval kötött szerződésben biztosították a római kereskedőknek az üzleti egyenjogúságot idegen területeken²⁶. Ha Líbiában, Szardíniában, Sziciliában vagy más karthágói fennhatóság alatti területen akartak eladni, akkor azt egy

¹⁹ Polyb. 3,23,3.

²⁰ Polyb. 3,23,2. A szerződés interpretációjához és a szakirodalom összefoglalásához lásd Werner, Republik 341., 343. és k. Az újabb zárt terület felvételét Werner azzal indokolja, hogy ott a Karthágói hatalom valószínűleg még nem volt eléggé stabilizált.

²¹ Polyb. 3,24,5. Frank, Economic History 112. a római állam gyengeségét látja bizonyítottnak e klauzulák által. Inkább Werner, Republik 343. véleménye látszik helytállóknak, mely szerint a „Sperrzone für Rom und die Verhaltensregeln für Karthago die Interessensphären der beiden Kontrahenten treffen”, ami inkább Róma egyenjogúvá válását és növekvő hatalmát igazolja.

²² Polyb. 3,24,6–8.

²³ Polyb. 3,24,6. A kézzátételi klauzulához v.ö. Werner, Republik 345. lj. 4.

²⁴ Frank, Economic Survey 35., 54., 102. és 200. a kereskedelem jelentéktelenségét hangsúlyozza Róma egész történelme során. A fenti adatok szerintem inkább arra utalnak, hogy Róma igen korán és meglehetősen aktivitással kapcsolódott be a Mediterráneum kereskedelmébe.

²⁵ Polyb. 3,24,1–2, 24,6.

²⁶ Polyb. 3,22,10.

kikiáltó, *keryx*, vagy állami írnok, *grammateus* közreműködésével tehették meg²⁷. Az adásvételi előírás állami garanciát jelentett²⁸. Hasonló szabályokkal másutt is találkozhatunk a Földközi-tenger medencéjében²⁹. Az állami garancia valószínűleg a bírósági eljárás biztosítását jelentette³⁰. A jogvédelem megadásának az volt az előfeltétele, hogy egy hírnök vagy írnok jelenlétében kössék meg az ügyletet. Az intézkedés tehát nem a szabad kereskedés korlátozását célozta, hanem az üzletek gyorsabb és a helyi előírásoknak megfelelő lebonyolítását³¹.

Eventuális párhuzamként szolgálhat egy Strabon-hely³²: a kalózkok zsákmányukat, amely nagyrészt rabszolgákból állt, Sideben és Kilikiában *hypo keryka*, azaz hírnök útján adták el. Ezt általában úgy értelmezik, hogy az eladás árverés útján történt³³. Plautus egyik komédiájában izgalmas leírást olvashatunk egy aukcióról³⁴. A jelenetben az egész vagyon kerül elárverezésre, ezen belül többek között rabszolgák is. Martialis³⁵ egyik epigrammájában egy *praeco*³⁶, kikiáltó útján történő árverést ábrázol. A *praeco* kisebb rangú kiségitő tisztségviselő volt Rómában, aki az államtól némi fizetést kapott, de az elárverezett dolgok összértéke után is díjazásban részesült³⁷. Az aediliszek mellett is számos *praeco* működött³⁸, hisz segítségükkel gyorsan és ügyesen lehetett eladni.

A források alapján arra lehet következtetni, hogy a *praeco* közreműködésével való eladás szokásos kereskedési forma volt. Jól lehetett olyan esetekben is alkalmazni, ha valamelyik szerződő fél nem római polgár volt³⁹. Az áruk gyors eladása egyaránt

²⁷ Bengston, Geschichte 47.

²⁸ Polyb. 3,22,8., v.ö. Walbank, Polybios.

²⁹ V.ö. Theophr. fr. 97,1, Plut. Mor. 297. és k.

³⁰ V.ö. Werner, Republik 319.

³¹ V.ö. különösen David, Treaties 236.

³² Strab. 14,3,2.

³³ Hasonlóan *hypo keryka* – eladásról írnak Theophr. fr. 97, IPE I² 32 B35, PHib I 29,21, Ammen.

Diff. p81 V.

³⁴ Plaut. Men. 1158 és k.

³⁵ Mart. 6,66, 3.

³⁶ A *praeco*hoz v.ö. H. Schneider, RE 22, 1, 1193–1199.

³⁷ V.ö. Talamanca, Contributi 105. és k., Thielmann, Privatauktion 53.

³⁸ V.ö. H. Schneider, RE 22,1,1194.

³⁹ Hasonló eladási gyakorlatot ír le Polyb. 3,22,8.

érdekében állt a befogadó városnak és a kereskedőnek⁴⁰. Ez a forma segíthetett a jogi problémák áthidalásában is, ha az idegen a helyi szokásokat nem ismerte.

A Kr.e. II–I. században Delos vált a földközi-tengeri kereskedelem legfontosabb központjává⁴¹. Már a Kr.e. III. század második felében kiépítették kikötőjét, és évről évre új *agora*, *stoa*, *emporion* és elárúsító csarnokok épültek. Fejlődésében nagy ugrást jelentett Rhodos hanyatlása és a sziget szabadkikötővé nyilvánítása a rómaiak által Kr.e. 168-ban⁴². Ez a fejlődés azonban nemkívánt hatásokat is vont maga után: Rhodos korábban ellenőrizte a tengereket, bizonyos rendfenntartó tevékenységet fejtett ki a hajózási útvonalak biztosítása érdekében⁴³. Hanyatlása után a kalózkodás a keleti tengereken óriási méreteket öltött, mely ellen a rómaiak is csak viszonylag későn vették fel a harcot⁴⁴.

A kalózkodás szorosan összefonódott a rabszolgakereskedelemmel. Strabon szerint a kalózok foglyaikat elsősorban Delosra vagy a Pamphiliában lévő Sidébe szállították eladni⁴⁵. Ezek a kikötők voltak a kalózok hírhedt felvevőpiacai⁴⁶. Strabon 14,5,2 szerint Delos akkora forgalmat bonyolított le, hogy naponta tízezer rabszolga eladása is lehetséges, sőt megszokott volt⁴⁷. Már az ókorban közmondás keletkezett a déloszi

⁴⁰ Erre utalnak a kikötők egyes vámszabályai: ha a kereskedő árujának legalább egyharmadát 20 napon belül eladta, akkor elengedték neki a beviteli vámot, így pl. a vámszabályokat összefoglaló feliratban a II. századból Caunusból, v.ö. G. E. Bean, *JHS* 74 (1954) 97. és k.

⁴¹ A korszak virágzó gazdasági életéről lásd Maróti E., A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Antik Tanulmányok* 1 (1962) 1. és k.

⁴² Lehmann–Hartleben, *Hafenanlagen* 154. szerint Kr.e. 168. után Delos lett az első számú, és valószínűleg az egyetlen igazi világkereskedelmi kikötője az ókornak. V.ö. M. Rostovtzeff, *Die hellenistische Welt. Gesellschaft und Wirtschaft*, Tübingen 1955, 1019. és k., Frank, *Economic Survey* 274., H.H. Schmitt, *Rom und Rhodos*, München 1957, 157., 166. lj. 3., Staermann, *Blütezeit* 51. és k., Casson, *Ancient Trade* 78. és k., De Martino, *Wirtschaftsgeschichte* 94., Maróti E., A kalózok szerepe a Mithridatési háborúk idején, *Acta Univ. Debreceniensis, S. Hist.* 2 (1963) 4. és k.

⁴³ V.ö. J. Velissaropoulos, *Les nauleres grecs*, Paris 1980, 140. és k. a hajózás akadályairól.

⁴⁴ Strab. 14,5,2, Finley, *Die antike Wirtschaft* 186. és k.

⁴⁵ Strab. 14,3,2, 14,5,2, v.ö. E. Ziebarth, *Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland*, Hamburg 1929, 32. Fontos kisázsiai kalózközpont volt még Kilikia, v.ö. Maróti E., Egy újonnan felfedezett verses oraculum a kalózok ellen, *Antik Tanulmányok* 15 (1962) 235.

⁴⁶ W. Westermann, *RE Suppl.* VI 957. Casson, *Ancient Trade* 78. hangsúlyozza, hogy a déloszi kikötő nem volt olyan jó, mint a rhodoszi, de a kalózhajók és rabszolgarakományuk számára megfelelően használhatónak bizonyult.

⁴⁷ Westermann, *Slave Systems* 56. kétségbe vonja, hogy a kalózok mint rabszolgaszállítók jelentős szerepet játszottak volna. Úgy véli, hogy ezek a rabszolgák túl sötét eredetűek voltak, és egy tisztességes római nem vásárolt belőlük. Ezzel szemben Finley, *Die antike Wirtschaft* 186. hangsúlyozza, hogy a kalózok „Hauptlieferanten von Sklaven für die Güter in Italien und Sizilien” voltak.

piacra jellemző kedvező eladási lehetőségről: *empore, katapleuson, exelou, panta pepratai*⁴⁸, azaz: „Kereskedő, hajózz oda, rakodj ki, és máris mindent eladtál”. Az árukat sokszor át sem szállították a szigetre, hanem a tengeren pakolták egyik hajóról a másikra⁴⁹. Rabszolgákon kívül más áruk is gazdát cseréltek itt: a Távolkeletről, Arábiából, vagy Indiából származó luxuscikkek, drága fűszerek és selymek⁵⁰. Strabon tudósítását a napi tízezer eladott rabszolgáról persze nem szabad túlhangsúlyozni. Lehet, hogy az adat csak egy különösen említésre méltó csúcsteljesítményt akar emlékezetbe idézni, amilyenekről az ókori írók előszeretettel tudósítanak. Az viszont valószínű, hogy évente összesen rabszolgák ezrei cseréltek itt gazdát és továbbszállították őket a Földközi-tenger különböző kikötőibe. Az egyik legnagyobb felvevőpiac valószínűleg Róma volt.

Delos mellett más kikötők is virágoztak, és központi szerepet játszottak egy-egy körzet kereskedelmi életében. Az utóbbi évtizedek régészeti kutatásai alapján gazdag anyag gyűlt össze a pamphiliai partokon fekvő Side kikötői forgalmáról⁵¹. Két papirusz is fennmaradt a II. századból, amelyek Sideben kötött rabszolgavételeket rögzítenek: Alexandriából származó egyiptomi kereskedők vettek Galatiából illetve Phrygiából származó rabszolgákat Side piacán. Jelentősek voltak egyes illír kikötők⁵², továbbá Bizánc a Pontosz-vidék kereskedelmében⁵³, valamint néhány kisebb sziget is, pl. Aegina és Chios. Utóbbit szintén mint rabszolgakereskedelmi központot emlegetik az antik írók⁵⁴.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a rabszolgakereskedelem a köztársaság utolsó két évszázadában jelentős mértéket öltött. Az átrakodó-kikötő és a rabszolgáknak egy ilyen nagy tranzitpiacon keresztül való közvetítése feltételezi, hogy a kereskedelem is viszonylag specializálódott és szervezett volt.

B) A rabszolgák tehát zömében a tengeri kereskedelem közvetítésével kerültek Róma piacaira. Eladóként sokszor peregrinusok vagy felszabadított rabszolgák léptek fel.

⁴⁸ Strab. 14,5,2.

⁴⁹ Lehmann-Hartleben, *Hafenanlagen* 158.

⁵⁰ Casson, *Ancient Trade* 79.

⁵¹ P. R. Franke-W. Leschhorn-B. Müller-J. Nolle, *Side, Münzprägung, Inschriften und Geschichte einer antiken Stadt in der Türkei*, Saarbrücken 1988.

⁵² Strab. 5,1,12 szerint az illírek állatokat és rabszolgákat hoztak ide eladni. Az illír rabszolgákhoz v.ö. Zonar. 8,19, Diod. 5,26,3, Cic. *Pro Quinct.* 6., W. Westermann *RE Suppl.* VI 957., Staermann, *Blütezeit* 52. szerint a barbárok foglyaikat vagy honfitársaikat adták el.

⁵³ Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte* 489., Finley, *Die antike Wirtschaft* 156.

⁵⁴ Strab. 14,5,2, Arist. *Pol.* 1291b.

Imeretes, hogy az ókorban a jogi struktúrák egy-egy városállamhoz, poliszhoz kötődtek, ezért problémát jelenthet olyan ügyletek jogi elbírálása, ahol a felek egyike idegen, nem helyi polgár⁵⁵.

A kereskedők, akár görög, szíriai, dél-itáliai, pun vagy római eredetűek voltak, hasonló szokások szerint szervezték kereskedelmi útjaikat a Mediterráneumban: vagy magának az üzletembernek volt egy hajója, vagy bérelt egyet és feltöltötte a hazai kikötőben áruval. Az áruk beszerzéséhez nem volt feltétlenül szüksége jelentős saját tőkére, kölcsönökből is el lehetett indítani egy üzleti vállalkozást⁵⁶. Ezzel a rakománnyal azután kikötőből kikötőbe vitorlázott a kereskedő, eladott és vásárolt, mindenütt üzletelt⁵⁷. Így utaztak hónapokon át, és a hazautazás előtt beszereztek egy olyan áruinakományt, amely otthon volt különösen keresett, majd hazatértek saját városukba⁵⁸.

A korabeli technikai és navigációs módszerek miatt a hajózás hozzávetőlegesen május közepétől szeptember közepéig volt csak ajánlatos⁵⁹. Ha a kereskedők nem tudtak hazatérni a fent említett terminuson belül, akkor az egész telet utolsó állomáshelyükön kellett eltölteniük. Télen csak nagyon ritkán kockáztatták meg a tengerre szállást⁶⁰. Ha figyelembe vesszük a korlátozott hajózási időt és a korabeli átlagos sebességet, akkor látjuk, hogy egy szerény körutazás a Földközi-tengeren körülbelül kitöltötte a nyári hónapokat. Emellett azzal is számolni kellett, hogy az áruk eladása a különböző kikötőkben bizonyos időt vett igénybe.

A források arra utalnak, hogy a kereskedők bizonyos árura specializálódtak és évről évre ugyanazt a kipróbált utat járták, ugyanazokat a városokat keresték fel. Tudunk egy athéni polgárról, aki minden évben egyszer Kyrenebe utazott, és ott cipőket és ruhákat adott el⁶¹: amikor Synesios püspök hallotta, hogy ez az athéni kereskedő megint megérkezett Kyrenebe, azzal a kéréssel fordult levélben testvéréhez, hogy vegyen neki egyet azokból a nyári kabátokból, amiket az illető minden évben rendszeresen

⁵⁵ Finley, *Die antike Wirtschaft* 192. Így fogalmazza meg ezt a problémát: „Obwohl de facto Aussenstehenden rechtmässige Verhältnisse normalerweise nicht versagt wurden, waren doch einige eher formelle Regelungen de iure wünschenswert und manchmal auch vonnöten, sobald einmal Handel und Verkehr über die Grenzen der Gemeinde hinaus allgemein und wichtig wurden”.

⁵⁶ V.ö. G.A. Rost, *Vom Seewesen und Seehandel in der Antike*, Amsterdam 1968, 22. A szokásos hathónapi kamat 20-30 % körül mozgott. A tengeri kereskedelemről, különösen a tengeri kölcsönről a római jogban v.ö. Földi A., *Jogtudományi Közlöny* 6 (1990) 215. és k. a vonatkozó irodalom összefoglalásával.

⁵⁷ Frank, *Economic History* 301.

⁵⁸ V.ö. Pekary, *Wirtschaft* 96. és k.

⁵⁹ Részletes áttekintést nyújt Casson, *Ships and Seemannship* 270. és k.

⁶⁰ V.ö. Casson, *Ships and Seemannship* 282. és k.

⁶¹ Finley, *Die antike Wirtschaft* 28.

szállított. A levél egyrészt azt bizonyítja, hogy a kereskedők évről évre ugyanazokat a helyeket keresték fel⁶², másrészt utal arra, hogy bizonyos időt el kellett tölteniük az adott helyen: amíg a közeli vidékek lakói tudomást szereztek érkezésükről és odautaztak, hogy egész évre való szükségletüket megvásárolják az adott áruból. Az eladók és a vevők tehát általában személyes kapcsolatban álltak. A fogyasztók egész évben vártak egy ismerős kereskedő megjelenésére, sokszor még kisebb utazásokat is vállaltak, hogy bizonyos árut éppen tőle vehessenek meg⁶³. Máskor maguk a kereskedők keresték fel legtekintélyesebb ügyfeleiket. A személyes kapcsolatok, a bizalom, amelyek ma is elengedhetetlenek a kereskedelemben, az ókorban fokozott jelentőséggel bírtak.

A források nem említik kifejezetten a rabszolgakereskedőket, de feltételezhetjük, hogy a személyes kapcsolatok ezen a téren is szerephez jutottak, és biztosították a kockázattal terhes üzleti élet funkcionálását.

C) A vázolt kereskedelmi útvonalak többnyire Rómába vezettek. Hol és hogyan adták el a rabszolgákat szállító hajók rakományát? Az irodalmi források alapján a rabszolgapiacokon belül erős differenciálódás figyelhető meg. A központi piac a *Campus Martius*on volt⁶⁴. A Castor-templom környéke arról volt ismert, hogy ott igen rossz minőségű rabszolgákat árultak: *Poena autem Castoris, ibi sunt subito quibus credas male*⁶⁵ – véli Plautus, amikor a sötét alakokra céloz, akik általában a Castor-templom körül tartózkodnak. A megjegyzés egybecseng Seneca későbbi véleményével (Sen. dial. 2,13,4): *qui ad Castoris negotiantur nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt...* A Castor-templom mögötti üzletek kereskedőinek tehát Seneca korában is igen rossz hírük volt, mely tradíció feltehetőleg egészen Plautusig visszavezethető⁶⁶.

A nőnemű rabszolgákat hagyományosan a Vesta-templom mellett és a Via Sacra-n kínálták eladásra⁶⁷. Drága luxusrabszolgákat a Saepta üzletében lehetett válogatni⁶⁸. Torzszülöttek és törpék számára külön piacról számol be Plutarchos⁶⁹.

⁶² Egy bizonyos Flavius Zeuxis sírfeliratában megemlíti, hogy élete során 72 alkalommal hajózott kisázsiai otthonából Rómába, v.ö. Pekáry, Wirtschaft 98.

⁶³ Lásd Cato agr. 22,3.

⁶⁴ Mart. 9,60.

⁶⁵ Plaut. Curc. 481. V.ö. Spranger, Sklavenfiguren 62.

⁶⁶ Hasonlóan Westermann, Slave Systems 98. l. 66., míg Spranger, Sklavenfiguren 62. kétségekkel kommentálja a szöveget.

⁶⁷ Mart. 2,63, Plaut. Curc. 488.

⁶⁸ Juv. 5,56, Mart. 2,14, 9,59,1-4.

⁶⁹ Plutarch. Mor. De curios. 10.

2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon

Aesculapius szigete mellett is létezett valószínűleg egy piac, ahol a beteg és kiöregedett rabszolgákat árulták⁷⁰.

A fenti piacszerkezet bizonyosan befolyásolta a kereskedési szokásokat, sőt a kereskedelmi szabályokat is: ha a bizonyos tulajdonságokkal bíró rabszolgákat egy meghatározott helyen kínálják eladásra, egyszerűbb képet alkotni a minőségről és az árakról. Az eventuais vevők pedig már előre tudták, hogy az általuk keresett rabszolga melyik piacon található. Az a tény, hogy számtalan rabszolgapiac létezett és ezek a kínálat alapján specializálódtak, hasonló differenciálódásra utal a rabszolgakereskedelem területén. Sőt a piacok a minőség szerint is differenciálódtak: ha valaki a Castor-templomnál vásárolt, nem várhatta el, hogy a rabszolga hibátlan és kiváló legyen. Tehát azzal, hogy árúját meghatározott piacon kínálta eladásra, az eladó már hallgatólagosan nyilatkozott a rabszolga minőségéről.

2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon.

Maga az eladás mindhárom résztvevő, az eladó, a vevő és a rabszolga számára is kockázatos esemény volt.

A) Miben áll a vevő kockázata? Jóllehet a rabszolga jogilag csak *res*, dolog volt, de emberi minősége, tulajdonságai mégsem voltak közömbösek. A rabszolga nem egy gép, hanem a házközösség tagja volt. Akár a ház körül, akár a földeken dolgozott, nemcsak munkabírása és szakértelme számított, hanem jellemvonásai is. Egy beteg vagy munkaképtelen rabszolga biztos veszteség a tulajdonosnak, de egy engedetlen és összeférhetetlen sem jelentett sokkal jobb vásárt⁷¹.

Mínél gazdagabb és színesebb volt a piac kínálata, annál nehezebb volt áttekinteni, különösen a minőséget és a belső tulajdonságokat volt nehéz megítélni. Ezért nem is csoda, hogy a vevők tartottak a kockázattól, sokszor barátokat is magukkal vittek a vásárláshoz, hogy ne egyedül kelljen vállalniuk a döntés súlyát⁷². Akiknek még kevesebb volt az önbizalmuk, jósdához fordultak az üzletkötés előtt, és bizonyos lunáris

⁷⁰ W.E. Boese, A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire, Diss. Washington 1973, 148.

⁷¹ V.ö. Staermann, Blütezeit 55.

⁷² Plaut. Persa 585.

konstellációk alapján állapították meg, melyik napon lenne a legkedvezőbb a meghatározott munkára kívánt rabszolga keresésére és vásárlására indulni⁷³.

B) Az adásvétel tárgya, a rabszolga számára is nyomasztó kockázat volt az elidegenítés, hisz egész jövője attól függött, ki vásárolja meg⁷⁴. Valóságos tragédia volt ez azok számára, akik szabadon születtek és hadifogságba esés vagy kalóztámadás következtében kerültek piacra, de a már régóta rabszolgaságban élők is félték a piacon való eladástól. „Vajon eladnak-e” (*ei poloumai*), kérdezte egy rabszolga elszorult szívvel a jóshelyet⁷⁵. A kérdésekre adott válaszjólátok is a kérdésfeltevők félelmét tükrözik: „Eladnak, de nem azonnal”⁷⁶. Máskor konkrétan fogalmazták meg a választ „Akárhová is adnak el, megkeserülöd”, néha pozitív válasz is előfordul: „Eladnak, és jó dolgod lesz azoknál, ahová eladnak”⁷⁷. Az eladás fenyegetés volt a rabszolgák számára: engedetlenség, alkalmatlanság, betegség vagy magas kor miatt az úr egyszerűen piacra küldhette őket⁷⁸. Hasonló tragédiát jelentett egy rabszolga számára az úr halála⁷⁹. Valószínűleg ez volt a problémája annak, aki a következő kérdést intézte a jósdához: „Felszabadítják, másik úrhoz kerül vagy eladják?”⁸⁰. A tulajdonoscseré által a rabszolga elvesztette egész addigi életét, környezetét és teljes bizonytalanságba süllyedt.

A rabszolgák társadalmi osztálya korántsem volt egységes⁸¹. A köztük kialakult hierarchia több tényezőtől függött. A háznál születettek kétségtelen prioritást élveztek mind társaik, mind a külvilág értékítéletében. Az antik morálnak megfelelően feljebb állónak számítottak azok, akik közvetlenül hadizsákmányból kerültek a házhoz. Ezzel

⁷³ F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 246. Az idézett cikkben Kudlien a görög-latin jósirodalmat kutatja, elsősorban az asztrológiai adatokat. Ezek között sok kérdés és válasz található, amelyek rabszolgák eladására vonatkoznak.

⁷⁴ A rabszolgák szociális helyzetéhez általában v.ö. Brósz R., *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*, Budapest 1964, 48. és k.

⁷⁵ *Zauberpapyrus Pap. Oxyrh. 1477 = Pap. Graec. Meyn. II 153.*, a II-IV. századból, v.ö. F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245., F. Bömer, *Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und in Rom, IV. Epilegomena*, Wiesbaden 1963, 135.: „Nach diesem Vorgang darf auch die Frage „*ei katalassomai eis ton gonon*”, „Geh ich auf den Sohn über” als von einem Sklaven gestellt gelten”.

⁷⁶ Dek. XIV. Antw. 4, F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245.

⁷⁷ F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 245.

⁷⁸ *Cato agr. III, 7* ajánlja a beteg és öreg rabszolgák eladását. *Suet. Aug. 69,1* tudósít egy esetről, ahol a házasságtörő rabszolgát büntetésül eladták Toraniusnak, a rabszolgakereskedőnek.

⁷⁹ Az úr erőszakos halála még nagyobb tragédiát jelentett a rabszolgák számára, v.ö. Benedek F., *A senatus consultum Silanianum*, *Stud. Jur. Pécs* 28 (1963) 3. és k.

⁸⁰ *Cod. Vat. graec. 1056. fol. 74^r*, v.ö. F. Kudlien, *Historia* 35 (1986) 242.

⁸¹ V.ö. M.I. Finley, *The Use and Abuse of History*, London 1975, 64.

2.§. A vevők, a rabszolgák és eladók a piacon

szemben mindig stigmát jelentett az, ha valakit úgy vettek. De még a vásárolt rabszolgák között is nagy különbségek voltak. Jobbnak számított, akit nem kereskedőtől, hanem ismerőstől vagy barátától vásároltak, esetleg ajándékba vagy hagyatékkal kaptak. A piacon vásárolt rabszolga a rangsorban a legutolsó helyre szorult. A legalacsonyabban álló csoportba tartoztak azok, akiket már többször eladtak, akiket csak járulékként, más áruhoz csapva vagy átalányban vettek meg, illetve az olyan rabszolgák, akik egyszerűen csak a *genus mancipiorum*hoz tartoztak, akikről eladójuk semmilyen tulajdonságot nem jelölt meg és értük semmilyen garanciát sem vállalt, végül a frissen importált *venales*. A rabszolgák „társadalma” tehát legalább olyan differenciált volt, mint a szabadoké. Az elidegenítés által nemcsak emberi környezetük, hanem úgynevezett „társadalmi állásuk” is elveszett, a hierarchiában mélyebbre süllyedtek.

C) Közelebbi vizsgálatot igényel a kérdés, hogy kik voltak a kereskedők, akik a rabszolgákat Rómába szállították és a piacon eladóként léptek fel. Mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy többségükben rómaiak voltak-e vagy idegenek, mivel néhány szerző a rómaiak arisztokratikus szemléletét hangsúlyozza és tagadja, hogy ők maguk kereskedtek volna⁸².

Amint láttuk, már az első karthágói szerződés azt mutatja, hogy az állam súlyt fektetett arra, hogy a római kereskedők karthágói felségterületen a hazaiakkal egyenlő jogokat élvezzenek. A Kr.e. 218-ban hozott *lex Claudia*⁸³ kétségtelenül megtiltotta a szenátoroknak, hogy 300 amphora úrtartalomnál nagyobb hajókat tartsanak, a tilalom háttere és célja azonban vitatható. Vajon tényleg csak az általánosan feltételezett arisztokratikus szemlélet vezetett volna erre, vagy inkább az érdekszférák felosztásáról van szó az uralkodó osztály két része, a szenátori és a lovagi rendhez tartozók között⁸⁴? Mivel a *lex Claudia* csak a szenátorok számára tiltja a kereskedelmi hajók tartását, más társadalmi rétegek hasonló tevékenységét ez nem érintette. Semmi sem szól például az ellen, hogy a lovagok kiterjedt kereskedelmi ügyleteket folytattak. A törvényt tehát nem értékelhetjük úgy, mint a kereskedelemmel szembeni negatív társadalmi értékítélet bizonyítékát.

⁸² Frank, *Economic History* 209. és k. szerint a rómaiak sohasem foglalkoztak kereskedelemmel, inkább megengedték a szabad kereskedelmet területükön az idegenek számára.

⁸³ Liv. 21,63.

⁸⁴ A törvény lehetséges magyarázatát Frank, *Economic History* 114. is abban keresi, hogy a kereskedők már valószínűleg elég erősek voltak érdekeik megvédéséhez.

A kereskedőkről ugyan Cato is némi fenntartással nyilatkozik⁸⁵. Szerinte a kereskedelem veszélyes és szerencsétlenséget hoz. Az idézet azonban elsősorban a tisztés római polgár számára idegen veszélyeket hangsúlyozza, amelyek e foglalkozással, az állandó utazásokkal járnak.

Cicero további adatokkal szolgál a kereskedőszakma szociális megítéléséről⁸⁶. A nagy szónok különbséget tesz a kis- és nagykereskedelem között. Szerinte a kiskereskedelem piszkos és megvetendő, a nagykereskedelem viszont nem. Kifejezetten dicséri a *negotiatorest*, mert az *urbs* áruval való ellátásában fontos feladatot töltenek be. A kiskereskedelmet piszkosnak nevezi⁸⁷, ettől azonban élesen elválasztja a nagykereskedelmet, mely nagy nyereséget hoz. A nagykereskedők között egyaránt vannak kifogásolható és becsületes üzletemberek. Mindenesetre a nagykereskedelem tiszteletreméltó foglalkozás is lehet, és ha valaki tisztességgel gyakorolja, akkor nagyon is dicséretre méltó, mert árukat szállít a messze fekvő vidékekről a kikötőbe, illetve a kikötőből a szárazföldre. Cicero szerint a *mercatura* tehát távolsági kereskedelem, mindenekelőtt tengeri kereskedelem, mely közvetítő szerepet tölt be. A *mercatores* nem maguk álltak ki árujukkal a piacra, hanem nagyobb mennyiségű árut felvásároltak és más kikötőkben továbbadták kiskereskedőknek, akik azután a fogyasztók fele értékesítették azokat.

Hogyan differenciálódott a kereskedők társadalmi csoportja? A források különböző típusokról beszélnek: *negotiatores*, *mercatores*, és – csak a rabszolgakereskedelemben – *mangones*. A kevés rendelkezésre álló forrásból nem könnyű megállapítani, mi lehetett a különbség a különböző kategóriák között.

A *mercatores* mint bizonyos csoporthoz tartozó kereskedők a Digestában is említésre kerülnek⁸⁸, egy klasszikus korból származó fragmentum viszont éppen a rabszolgakereskedőket zárja ki e csoportból⁸⁹. Africanus Mela véleményére hivatkozik, aki szerint az embereket, azaz a rabszolgákat nem lehet árúnak nevezni. Ezért a *mangonest*, azaz a rabszolgakereskedőket sem *mercatores*nek, hanem *venaliciari*inek

⁸⁵ Cato praef.: *mercatores autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo, verum, ut supra dixi, periculosum et calamiosum.*

⁸⁶ Cic. de off. 1,151: *Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est, sin magna et copiosa, multa undique apportans multisque sive vanitate inperiens, non est admodum vituperanda, atque etiam si satiata quaestu vel contenta potius, ut saepe ex alto in portum, ex ipso se portu in agros possessionesque contulit, videtur iure optimo posse laudari...*

⁸⁷ Cicero ezt a véleményét máshol is kifejezésre juttatta, de off. 1,150, nat. deor. 1,122.

⁸⁸ D 39,4,9,8 Paul. 5 sent. *mercatores* említ az adókedvezményekkel kapcsolatban, D 50,4,5 Scaev. 1 reg. szerint a *navicularii* és a *mercatores olearii* együtt részesülnek adókedvezményben.

⁸⁹ D 50,16,207 Afr. 3 quaest.: *Mercis appellatione homines non contineri Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, et recte.*

nevezik, és ez így helyes. Számunkra lényeges az az információ, hogy Africanus a rabszolgák és az egyéb áruk között differenciál. Ez a megkülönböztetés abban is kifejeződik, hogy a rabszolgakereskedőket másként nevezik, mint a többi kereskedőt. Az irodalmi művekben is gyakran találkozunk a *mangones* névvel⁹⁰. Feliratokon előfordul a *mango*⁹¹ és a *mercatores venaliciani*⁹² megjelölés. A kereskedők *mangoként* való megjelölése a császárkortól figyelhető meg, és a források szerint kimondottan pejoratív mellékcsengése volt a szónak. *Mango* a csaló kereskedő, aki gyakran meghamisítja az áruját⁹³. A *mangones* nemcsak rabszolgakereskedőt, hanem általában kiskereskedőt is jelentett⁹⁴, a legtöbb helyen azonban mégis rabszolgakereskedőkről van szó. A tevékenységükre vonatkozóan elég kevés konkrét információt lehet találni. Társadalmi helyük és megbecsülésük igen mélyen állt, erre lehet következtetni Seneca⁹⁵ véleményéből, aki kalózzokkal és kuplerájosokkal egy szinten említi őket⁹⁶.

Westermann feltételezi, hogy a *mangones* kiskereskedők voltak, akik nem maguk importálták vagy exportálták a rabszolgákat, hanem csak a helyi piacon adták el őket⁹⁷. Valószínűleg némi készlettel állandóan rendelkeztek, erre utal Suetonius egyik megjegyzése⁹⁸: Domitianus császár egyszer rendelettel megtiltotta, hogy a rabszolgáikat kasztrálják. A *mangones* korábban valószínűleg gyakran elkövették ezt, mert a császár a már kasztráltak árát, *qui residui apud mangones erant*, rendelettel leszállította. Ez az intézkedés csak azzal magyarázható, hogy a *mangones* bizonyos készlettel rendelkeztek. További jogi szövegtörödékek is erre utalnak.

A Digestában a rabszolgakereskedőket egyébként többnyire mint *venaliciani* emlegetik⁹⁹. Ulpianus néhány öröklési esetben nyilvánít véleményt, ahol többek között azt kérdik, hogy bizonyos rabszolgák a legátumhoz tartoznak-e vagy sem, ha az elhalt

⁹⁰ Quint. 340,4, inst. or. 2,15,25, Juv. 11,147, Plin. nat. 23,26, 23,40, 21,170, 24,35, 12,98, 30,41, 32,135, Suet. Vesp. 4,3, Suet. Dom. 7,1, Sen. de ben. 4,13,3, Sen. Contr. 1,2,9, Macr. Sat. 2,4,28, Mart. 1,58,1, 7,88,9, 9,6,4.

⁹¹ Inscr. Dessau 4851.

⁹² CIL VI 96332.

⁹³ Így Martialis és Plinius a fent idézett forrásokban.

⁹⁴ *Mango* az, aki közvetlenül a vevőnek ad el, tehát a kiskereskedő. Ige formájában is előfordul: Plin. nat. 9,168: *ita mangonicatas villas subinde vendendo*. Biztosan nem rabszolgakereskedőt jelöl az alábbi helyeken: Plin. nat. 12,98, 23,40, és valószínűleg Sen. benef. 4,13,3, Suet. Vesp. 4,3.

⁹⁵ Sen. contr. 1,2,9.

⁹⁶ Hasonlóan Mart. 9,5, 1,58.

⁹⁷ Westermann, Slave Systems 98. lj. 62.

⁹⁸ Suet. Dom. 7,1.

⁹⁹ D 32,73,4 Ulp. 20 Sab., D 21,1,44,1 Paul. 2 ed. aed. cur.

úgy rendelkezett, hogy a *suos servos* legyen a legátum tárgya. Itt fordul elő egy *venaliciarius*, akivel kapcsolatban a jogtudós megjegyzi, hogy azok a személyek, akik rabszolgákkal kereskednek, olyan rabszolgákat is birtokukban tartanak, akik nem a ház rabszolgái közé számítanak:

D 32,73,4 Ulp. 20 Sab.: *Eum, qui venaliciariam vitam exercebat, puto suorum numero non facile contineri velle eiusmodi mancipia...*

Ezeket a rabszolgákat helyesebb árunak tekinteni, hisz a továbbeladás szándékával vették őket. A fragmentum tehát azt bizonyítja, hogy a *venaliciarii* rabszolgákat vásároltak fel a továbbeladás szándékával. Az azonban nem állapítható meg a forrásokból, hogy a *venaliciarii* illetve a *mangones* között fennállt-e valamilyen strukturális különbség.

Egy másik *Digesta*-esetből arra lehet következtetni, hogy a *venaliciarii* gyakran *societas* formájában kereskedtek¹⁰⁰. Ez a forma azonban a vevő számára esetleg hátrányokkal járhatott, mert jogvita esetén minden *sociust* külön kellett volna beperelnie. Paulus ezért úgy foglal állást, hogy az, aki nagyobb hányaddal rendelkezik, vagy legalább akkorával, mint a többi, az egész vételárra beperelhető legyen. Indoklásként arra hivatkozik: *nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum pronius est*. Emögött az a gyanú bújik meg, hogy a *venaliciarii* a nagyobb nyereség érdekében ravasz trükként alkalmazták a társulási formát. Ez azonban eléggé egyoldalú megítélés. Valószínű, hogy a rabszolgakereskedés viszonylag nagy tőkét igényelt, azonkívül állandóan új áruk beszerzéséről is gondoskodni kellett, esetleg a provinciákba utazni ez ügyben. Ezeket az anyagi és szervezési problémákat egy *societas* keretében biztosan könnyebb volt megoldani.

Paulus fent idézett véleménye arra utal, hogy a római kereskedelmi életben nem volt nagy különbség a *venaliciarii* és a *mangones* tevékenysége között. Semmiképpen sem állítható fel egy olyan kereskedelmi modell, mely szerint a *venaliciarii* nagykereskedők, a *mangones* kiskereskedők lettek volna. Ez ellen szólnak egyébként azok a források is, amelyek Augustus korának két legismertebb rabszolgakereskedőjét *mangonak* titulálják¹⁰¹.

A magasabb ár elérésének kilátása néhány kereskedőt bizonyosan csalásra ösztönzött. Plinius beszámol arról, hogy a rabszolgaárusok növényi kivonatok alkalmazásával egy öreg rabszolgából fiatal tudtak varázsolni¹⁰². A még serdületlen fiúk igen keresettek voltak a piacon, ezért a fiúknál igyekeztek a pubertást különböző

¹⁰⁰ D 21,1,44,1 Paul. 2 ed. aed. cur.

¹⁰¹ Plin. nat. 7,56, Suet. Aug. 69,1, Mart. 8,13, Macrob. Sat. 2,4,28.

¹⁰² Plin. nat. 21,26.

3.§. Piaci szokások

szerekkel visszatartani¹⁰³. Növényi kivonatokkal akadályozták meg a szőrnövekedést¹⁰⁴, hogy fiatalabbnak mondhassák őket, sokszor pedig kasztrálással biztosították a fiúsabb megjelenést. A jogászok egyébként rejtett hibaként értékelték a kasztrációt¹⁰⁵. Emellett csak kis félrevezetésnek számít, hogy Toranius, a rabszolgakereskedő két nagyon hasonló külsejű fiút ikerpárként adott el, holott valójában a birodalom egészen különböző részéből származtak.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a rabszolgakereskedők Róma társadalmi ranglétráján igen alacsonyan helyezkedtek el. Foglalkozásukat piszkos trükkökkel, túlhajtott nyereséghajhászással és csalásokkal kapcsolta össze a közvélemény. A kisebb csalások minden piacon jelen vannak és minden korban alkalmaznak a kiskereskedők néhány trükköt, hogy nagyobb haszonra tegyenek szert. Ezeknek a manipulációknak a jelentőségét, a jogalkotásra esetlegesen kifejtett hatását azonban nem szabad túlbecsülni. Semmi esetre sem szabad abból a feltevésből kiindulni, hogy minden rabszolgakereskedő született csaló volt, és ezért a piacfelügyelőknek a legkeményebb eszközökkel kellett fellépni ellenük¹⁰⁶. Az aediliszek különleges piaci szabályainak kibocsátását azonban pusztán ez nem indokolja. Más kiskereskedők, a kuplerájosok vagy pénzváltók hasonlóan rossz társadalmi megítélés alá estek, de a morális elítélés még nem vont maga után speciális magánjogi rendezést. A különleges szabályok igénye inkább az áru speciális volta miatt merülhetett fel. Az ember, mint az árucseré tárgya sajátos jellemzőkkel bír, éppúgy etikai-morális, mint jogi szempontból.

3.§. Piaci szokások.

A) Plinius részletesen tudósít a különböző krétafajtákról, és említést tesz többek között egy olcsó ezüstkrétáról, amellyel valaha a *maiores*, az ösök a versenypályán a győzelmi cílvonalat húzták meg, és amellyel a tengeren túlról származó rabszolgák lábát fehérre festették: *pedesque venalium trans maria advectorum denotare instituerant maiores*¹⁰⁷. Sok művelt görög érkezett a hajókkal fehérre festett lábbal, akik később Rómában híres színészek, asztrológusok vagy grammatikusok lettek. Csípősen jegyzi meg a szerző, hogy akkora tisztelet övezte őket, hogy szinte babérkoszorúval övezve tértek

¹⁰³ Plin. nat. 21, 170.

¹⁰⁴ Plin. nat. 30,41.

¹⁰⁵ V.ö. D 9,2,27,28 Ulp. 18 ed.

¹⁰⁶ Pekary, Wirtschaft 99. hangsúlyozza, hogy a magas kockázat és szállítási költség miatt a kereskedőknek igen magas nyereségkulccsal kellett dolgozniuk. Talán ezért tekintették automatikusan csalóknak őket.

¹⁰⁷ Plin. nat. 35,199.

vissza oda, ahonnan krétával festett lábbal jöttek¹⁰⁸. Más híres személyekről is megemlíti Plinius, hogy pályafutásuk elején még fehérre festett lábbal álltak Rómában a *catastan*, a rabszolgák eladására szolgáló építményen¹⁰⁹. Szerinte a fehérre meszelt láb az eladásra kínált rabszolgatömegek és a mértéktelen balszerencse bélyege.

Plinius korában tehát ismert volt még az a szokás, hogy a Rómába tengeren szállított rabszolgák lábát fehérre festették: Fehér lábbal értek partot és fehér lábbal álltak a piacon. Plinius számára ez azt a jelentést hordozta, hogy piacról vett rabszolgáról van szó¹¹⁰.

Tibullus egyik elégiájában megerősíti, hogy a fehér lábbal eladás még az ő korában is szokásos volt. Szerelme elvesztését siratja és megjegyzi, hogy a hölgy jelenlegi kedvese igen alacsony sorból való¹¹¹. Korábban gyakran látták fehér lábbal a *catastan*: tehát már többször eladták a rabszolgapiacon.

Gellius *Noctes Atticae* című művében anekdotákat olvashatunk a „régí” Róma életéről, többek között a rabszolgaeladási szokásokról. A szerző nagyrészt Caelius Sabinus írásaiból merít¹¹². Először arról a szokásról mesél, hogy a rabszolgákat kalappal a fejükön állították piacra: *pilleatos servos*. Sabinus hangsúlyozza, hogy az eladó nem vállal felelősséget az ilyen rabszolgákért¹¹³. A piaci szokás nyilván arra szolgált, hogy a vevők ne tévedhessenek, hanem azonnal lássák a rabszolga minőségét, és még az eladási feltételeket se kelljen kivárniuk. A *neque lex vendundi opperienda esset* kitétel arra enged következtetni, hogy az eladó szóban vagy írásban, de nyilatkozott a rabszolga lényeges tulajdonságairól, pl. származási helyéről, életkoráról, képzettségi szintjéről... A vevők gyorsabban eligazodtak a piacon, ha a kalapról már messziről látták, hogy olcsó, gyengébb minőségű rabszolgákat kínálnak ott. Sabinus szerint: *quod eiusmodi mancipia insignia esse in vendundo deberent*. A kifejezés *insignia esse ... deberent* arra utal, hogy a kereskedőket kötelezték arra, hogy a garancia elmaradását egyértelműen és nyilvánosan közöljék. Gellius nem szó szerint, de valószínűleg korrektül idézi Sabinust. A jogtudós nem véletlenül, hanem szakszerű precizitással alkalmazza éppen a *debere* szót, amely sokszor előfordul az ediktumokban. A jogtudósok a

¹⁰⁸ Plin. nat. 35,201.

¹⁰⁹ Plin. nat. 35,200.

¹¹⁰ Plinius nem kutatja a szokás eredetét. Eitrem, *Sklavenkauf* 20. és k. szerint vallási okokra vezethető vissza: a lábak érintkezésben vannak a földdel, ezért különösen gondosan kell megtisztítani őket a rossz szellemektől. Idegen rabszolgáknál ez fokozottan indokolt, hisz hazájuk ártó szellemeit távol kell tartani.

¹¹¹ *regnum ipse tenet, quem saepe coegit barbara gypsatos ferre catasta pedes*, Tib. 2,3,59–60.

¹¹² Caelius Sabinus a Kr.u. I. század híres jogtudósa, a szabiniánusok iskolájának tagja, 69-ben *consul suffectus*, v.ö. Schulz, *Rechtswissenschaft* 121., 141.

¹¹³ „*quorum nomine venditor nihil praestaret...*”, Gell. NA 6,4,1.

kommentárokból többnyire valamilyen magistratusi parancsot jelölnek ezzel a szóval¹¹⁴. Ezek alapján megkockáztathatjuk azt, hogy a *servos pilleatos* eladási szokását a piacfelügyelők rendeletével összefüggésbe hozzuk. Az eladók kötelesek voltak egyértelműen a vevők tudomására hozni, hogy helytállás nélkül, a szavatossági igények kizárásával akarják eladni a rabszolgát. Ennek az adatközlésnek egyik módja volt a kalap feltétele. Ma már lehetetlen rekonstruálni, hogy miért éppen a kalapban eladás vált a garancia nélküli ügylet szokásos kifejezési formájává. Annak nincs nagy valószínűsége, hogy éppen az aediliszek rendelték volna el egy bizonyos fajta kalap használatát. Hihetőbbnek tűnik az a feltevés, hogy az aediliszek egy réges régen létező, közismert szokásra támaszkodtak piaci előírásuk megfogalmazásakor. Sem Sabinus, sem Gellius nem kutatja a szokás eredetét: a jogász számára csak az bírt jelentőséggel, hogy a külsőség a garancia kizárását jelöli. Gellius szórakoztató régiségnek tekinti: hogyan kötöttek ügyletet az ősök!

Hasonló analógiával él Sabinus, amikor az eredeti szövegben a *pilleatus* kapcsán egyéb feledésbe merült szokásokat elevenít fel: ahogyan az olcsó rabszolgákat a kalappal jelölik, úgy jelölték meg valaha a hadifoglyokat a fejükre tett koszorúval. Erre mondták: *sub corona venire*, koszorú alatt eladni¹¹⁵. A foglyok megkoszorúzása valószínűleg vallási, rituális eredetű. A koszorú „schützt, heiligt, starkt und legt einen Zauberkreis um den Träger oder den Gegenstand, den er schmückt”¹¹⁶. A koszorú távol tartja a rossz szellemeket¹¹⁷. A régi rómaiak számos rítust alkalmaztak, hogy a messziről érkezőket megtisztítsák az ismeretlen, veszélyes szellemektől. Amikor októberben a hadsereg visszatért a hadjáratból, különleges tisztítóáldozatokat végeztek¹¹⁸. A hadifoglyokat mindjárt a csatatéren tisztító rítusoknak vetették alá, hogy az „ellenséges erőket” távoltartsák Rómától.

Mind a koszorú, mind a feltett kalap jól látható megjelölés, amellyel a rabszolgák bizonyos fajtájára hívták fel a figyelmet: a koszorú a hadifoglyokat jelentette, a kalap pedig azokat a rabszolgákat, amelyekért az eladó nem vállalt felelősséget. Sabinus a két „beszédesebb jelet” a külsőség alapján állítja párhuzamba: mindkettő a rabszolga fejére tett megkülönböztető jelzés. Az sem zárható azonban ki, hogy esetleg mélyebb, belső összefüggés is volt a kettő között: hisz az állam mindig garancia nélkül adott el, a hadifoglyok hibamentességét, tulajdonságait nem garantálta.

¹¹⁴ V.ö. Kaser, *Ediktsstil* 54: „Debere drückt im Edikt ein amtsrechtliches Sollen aus”.

¹¹⁵ Gell. NA 6,4.

¹¹⁶ S. Eitrem, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer*, Kristiania 1915, 64.

¹¹⁷ A görög párhuzamhoz v.ö. G. Thür, *JJP* 20 (1990) 154, M. Blech, *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin New York 1982.

¹¹⁸ Latte, *Religionsgeschichte* 119. és k.

Gellius mindkét adásvételi szokást úgy tekinti, mint a régi idők érdekességét. Ez kitűnik abból is, hogy a *sub corona venire* Sabinus-féle értelmezésével nem egészen elégedett. Cato eltérő etimológiai magyarázatát is idézi¹¹⁹, aki szerint a katonák a hadifoglyok eladásra kerülő csoportját *custodiae causa* körülállták, és ez a *circumstatio* vezetett a *sub corona* megjelöléshez. Cato bölcselkedését is idézi Gellius: *Ut populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat*¹²⁰. Cato szélsőséges párhuzamot von két nagyon eltérő jelentést hordozó koszorúviselés között: áldozat bemutatásakor vagy a rabszolgaságba eladáskor. A sors mindkét helyzetbe sodorhatja a népet. Az áldozati rítus felemlítése viszont arra utal, hogy a *sub corona* kifejezés Cato számára is inkább a fejre tett koszorút jelölte.

Számunkra mindkét szokás azt a véleményt erősíti meg, hogy a piac rendjét, a kereskedési szokásokat sokszor már homályos eredetű, de bizonyos konkrét jelentést hordozó külsőségek biztosították. A *lex vendundī*, az adásvételi feltételek sokszor nem szóbeli vagy írásbeli akaratnyilatkozatban, hanem e külsőségekben nyertek kifejeződést.

Hasonlóan beszédes külsőség, hogyha a rabszolgát az eladó megkötözve viszi a piacra¹²¹. Ezzel a körülménnyel az eladó éppolyan kielégítően tájékoztatta a vevőt a rabszolga hibás voltáról, mintha szóban vagy írásban hívta volna fel erre a figyelmét. Erre a hibára hivatkozva a vevő nem indíthat ellene aedilisi keresetet. A megkötözött rabszolgáról mindjárt gondolható, hogy szökésre hajlamos, valamilyen deliktumot követett el vagy egyéb veszélyes tulajdonságai vannak.

A kereskedők a rabszolga nyakába esetleg egy *titulus*, táblácskát akasztottak, amelyre az áru főbb jellemzőit írták fel¹²². Gellius szerint azokat az adatokat kellett feltüntetni a *tituluson*, amelyeket az aedilisi ediktum előírásai szerint a vevő tudomására kellett hozni. Így állíthatta az eladó, hogy a rabszolga egészséges, nem hibás, nem *fugitivus* vagy *erro*, és nincs *naxaval* terhelve.

A fent leírt szokások mind az eladói magatartást szabályozzák. A források azonban a vevő oldalán is bizonyos tradicionális cselekményekről tudósítanak. Általánosan elvárt volt például, hogy a vevő mindig gondosan vizsgálja meg az árut, amint ez a *caveat emptor* alapelvének megfelel. A rabszolgákat többnyire egy kötömbre vagy emelvényre állítva kínálták eladásra¹²³, amit *catasta* néven emlegetnek a

¹¹⁹ Gell. NA 6,4,4.

¹²⁰ Gell. NA 6,4,5.

¹²¹ D 21,1,48,3 Pomp. 23 Sab.: *Ei, qui servum vinctum vendiderit, aedilicium edictum remitti aequum est: multo enim amplius est id facere, quam pronuntiare in vinculis fuisse.*

¹²² Gell. NA 4,2,1: *Titulus servorum singulorum scriptum sit curato ita...*

¹²³ Plaut. Bacch. 815, Poll. 3,78,126, Colum. 3,3,8, Petr. Sat. 29, Sen. ep. 11,1,9, Tib. II,3,60, Pers. 6,76, Mart. 6,29,1, 9,29,5, 10,76,3, Suet. de gramm. 13.

források¹²⁴. Az erre állított rabszolgának először a testét vizsgálták meg az eventuais vevők, aminek az érdekében sokszor már eleve meztelenül vitték piacra a rabszolgákat¹²⁵, vagy a vevő kívánságára ott vetkőztették le őket¹²⁶. Erejük és ifjúságuk bizonyítására követelhetette a vevő, hogy ugráljanak¹²⁷ vagy súlyos terheket cipeljenek¹²⁸. A megfontolt vevő alaposan kikérdezte a rabszolgát eredetéről, hazájáról, szüleitől, képzettségéről, előző társadalmi állásáról és különvagyonáról, így különösen arról, hogy ruhák, ékszerek vagy pénz mint járulék eladásra kerül-e vele együtt¹²⁹.

Mind a rabszolga, mint áru körültekintő megvizsgálására vonatkozó vételi szokások, mind a fontos információkat kifejező külsőségek azt mutatják, hogy a rabszolgapiac életét és üzletmenetét régi, sokszor már homályba merült eredetű formások uralták. A rabszolga lényeges tulajdonságait kötelees volt az eladó a vevő tudomására hozni, de a közlés módjára számos variációt ismernek a források. A feltett kalap, a koszorú, a megkötözés éppúgy informálta a vevőt, mint a szóbeli kifejezett közlés. Ezek a szokások arra utalnak, hogy a közlés módját az aediliszek nem kötötték bizonyos forma betartásához.

B) A piaci eladási szokások mellett szeretném felhívni a figyelmet egy olyan szerződéskötési szokásra, melyet a jogtudósok kommentárjaikban alig említenek. A nemjogász irodalom példái azonban arra utalnak, hogy gyakran alkalmazott ügyletről van szó, amely a szerződő partnerek közti bizalomra épül: a rabszolgákat gyakran úgy adták el, hogy a vevő nem tetszés esetén bizonyos időn belül visszaléphetett az ügylettől. A terminust valószínűleg a kereskedő tervezett tartózkodási idejéhez igazítva szabták meg.

Megint Plautushoz fordulunk, hogy a jogintézmény megítéléséről az antik társadalmi környezetben hozzávetőleges képet alkossunk. Egyik darabjában találkozunk Charinussal, a jómódú kereskedő fiával, aki üzleti utazásán beleszeret egy szép rabszolgányba, megvásárolja, és hajóján hazaviszi szülővárosába. Apja előtt azonban restelli a dolgot, ezért titokban akarja tartani. A mit sem sejtő apa, Demipho felfedezi a lányt a hajón, és szintén érzelmekre gyullad iránta. A kettős helyzet rengeteg komikus félreértésre ad okot, és a kétségbeesett szerelmes, aki a lányt el akarja távolítani a

¹²⁴ V.ö. E. Mau, RE III 2, 1785.

¹²⁵ Cic. parad. 5,1, Suet. Calig. 36,2, v.ö. Westermann, Slave Systems 99.

¹²⁶ Suet. Aug. 69, Mart. 6,82, Sen. ep. 80, Symm. Relat. 2,78.

¹²⁷ Prop. 4,5,52.

¹²⁸ Quint. 2,16.

¹²⁹ Plaut. Persa 536. és k., a részletesebb elemzést lásd lent 8.§.B.

veszélyes helyzetből, azt is megemlíti, hogy akár vissza is adhatja az eladónak, hisz az megígérte a visszavételt, ha nem tetszik¹³⁰.

A jelenet tanúsítja, hogy már igen korán szokásos volt a visszalépés kikötésével való vétel¹³¹, amely által a vevő kockázatát csökkenteni lehetett. Kérdés azonban, hogy nem vállalt-e az eladó túl nagy rizikót: elterjedtek voltak-e valóban az ilyen típusú ügyletek? Az eladó kockázata a valóságban nem volt olyan nagy, amint az az első pillantásra látszik. A visszaadás lehetősége ugyanis még nem jelenti azt, hogy a vevők ezzel rendszeresen éltek vagy visszaéltek volna. A fenti jelenetben például Demipho az önkényes visszaadást mint a *fides* megsértését értékeli, mely szégyent hozna a családra¹³².

Plautus egy másik jelenete is megerősíti ezt a szemléletmódot: itt egy ház megvételéről és esetleges visszaadásáról van szó¹³³. A szövegösszefüggés szerint Theopropides, a beszélő úgy véli, hogy ha a felek az adásvételt egyszer már megkötötték, akkor azt mindenképpen be kell tartani és annak következményeit, így a veszteségeket is viselni kell. Az utólagos visszalépés hallatlan magatartás lenne.

A fent ábrázolt értékítéletek ismeretében mindjárt kisebbnek tűnik a *pactum displicentiae* megkötésekor vállalt kockázat. Az a tény, hogy a *pactum displicentiae*t felvették az aediliszi ediktumba¹³⁴, szintén arra utal, hogy gyakran előfordult ilyen típusú megállapodás rabszolgavételek esetén. Az *aedilis curulis* ediktumában elismeri az ilyen mellékkikötés érvényességét, sőt akkor is védi a felek megegyezését, ha elfelejtettek a visszaadás határidejében megállapodni. Ekkor *in factum actiot* ad az *aedilis curulis*, méghozzá hatvan napon belül¹³⁵.

A fentieket röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kereskedelem menetét és az üzletkötési formákat számtalan szokás szőtte át, melyek a tradíció erejénél fogva irányították a felek cselekményeit. Az árucserét szabályozó jogintézmények kialakulásának és fejlődésének vizsgálata során tekintetbe kell venni ezeket az uralkodó szokásokat is, igen valószínű ugyanis, hogy a jogszabályok e szokásokkal együtt alkottak komplex rendszert. Az ediktumot megfogalmazó magistratus ismerte és ismertnek

¹³⁰ Plaut. Merc. 419.

¹³¹ V.ö. F. Peters, Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufs, Köln-Wien 1973, 82. és k.

¹³² Plaut. Merc. 420–423.

¹³³ Plaut. Mos. 800.

¹³⁴ D 21,1,31,22 Ulp. 1 ed. aed. cur.: *Si quid ita venierit, ut nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conventio rata habetur: si autem de tempore nihil convenerit, in factum actio sexaginta dies utiles accommodatur emptori ad redhibendum, ultra non.*

¹³⁵ Hasonlóan Fr. Vat. 14, Pap. resp. 3: *quod iudicium ab aedilicibus in factum de recipiendo pretio mancipii redditur, quia displicuisse proponitur...*

4.§. Rövid függelék a iumenta kereskedelméről

tekintette az adott életviszonyra vonatkozó szokásokat, és normaalkotása során általában ezek szolgáltak előképül vagy indítékul.

4.§. Rövid függelék a iumenta kereskedelméről.

Mivel az aediliszek kellékszavatossági szabályait a igásállatok piaci eladására is kiterjesztették, érdemes röviden áttekinteni ezt a területet is. Az igásállatok, a *iumenta* a paraszti gazdaság legfontosabb ingó vagyontárgyai közé számítottak már Róma korai történetében¹³⁶. A *iumenta* olyan értékesek voltak, hogy egészségükért és termékenységükért külön áldozatot mutattak be¹³⁷. Az öszvéreket bizonyos ünnepnapokon nem fogták be¹³⁸, mert a szakrális normák ezt így írták elő. Feltűnően gazdag irodalom foglalkozik a *iumenta* gondozásával, gyógyításával és tenyésztésével.

Róma korai történetében a *iumenta* adásvétel tárgyaként elsősorban háborús időkben fordulnak elő. A hadseregben főleg szállítási célra használták őket¹³⁹. Ellenséges területen az állatokat egyszerűen elkobozták¹⁴⁰, vagy az ellenségtől zsákmányolták¹⁴¹; egyébként a hadsereg is vásárlás útján szerezte be szükségletét¹⁴².

Minden antik társadalomban élt a tradíció, hogy nagytestű állatokat is áldoztak, és ezeket többnyire vásárlás útján szereztek be. Kezdetből fogva találunk erre Rómában is adatokat, sokszor kimondottan erre a speciális piacra tenyésztették őket. Így Varro állítja, hogy igen jövedelmező üzlet volt a latin-ünnepekre fehér bikákat tenyészteni¹⁴³. Nagytestű állatokat egyébként ételmezési célra ritkán vágta le. Tacitus szerint ezek egyszerűen alkalmatlanok a fogyasztásra¹⁴⁴, amely vélemény mögött valószínűleg szakrális tilalom állt. Még háborús időkben is csak végszükségben vágta le igásállatokat, ha valóban éhínség fenyegetett¹⁴⁵.

¹³⁶ Róma korai történelmére nézve lásd Zlinszky J., *Familia pecuniaque*, *Jogtörténeti Tanulmányok* 6 (1985) 395., 399.

¹³⁷ Cato agr. 92.

¹³⁸ Cato agr. 138.

¹³⁹ V.ö. Curt. 5,6,9, 5,12,20, 5,13,23, 6,6,15, 8,4,19, 9,10,12, 9,10,22.

¹⁴⁰ Liv. 1,48,6, 7,37,6, 21,32,7, 21,37,3, 21,38,5, 25,14,11, 27,43,10.

¹⁴¹ V.ö. Caes. Gall. 1,3,1.

¹⁴² V.ö. Curt. 3,13,13, 5,6,9, 5,12,20, 6,6,15, 8,4,19, 9,12,22, Liv. 9,15,5, 25,14,11, 27,43,10, Plaut. Epid. 209; Caes. Gall. 7,12,4.

¹⁴³ Varro rust. 2,5,9–10.

¹⁴⁴ Tac. hist. 4,60.

¹⁴⁵ V.ö. Caes. civ. 3,49,2, Amm. Marc. 25,8,6.

A helyi kereskedelem helyszíne a hetipiac és az éves vásárok. A központi fekvésű *forum boarium* Róma egyik legfontosabb piaca volt¹⁴⁶; a parasztok ide hozták vagy hajtották eladásra szánt jószágaikat¹⁴⁷. Ez a piac a köztársaság végéig viszonylag szerény méretű maradt. A helyi kereskedelem nagyságát a szállítási lehetőségek korlátozták. A parasztok általában csak olyan távolságra lévő piacra merészkedtek el, ahonnan még ugyanazon a napon vissza is értek. Általában gyalog tették meg az utat, legfeljebb az áruk egy részét pakolták fel egy számárra vagy öszvérre¹⁴⁸. Csak Róma a Kr.e. I. században bekövetkezett hirtelen növekedésével emelkedett ugrásszerűen az állatokkal való kereskedelem mértéke¹⁴⁹.

A hentesek és ügynökeik gyakran beutazták a vidéket, hogy olcsóbban tudjanak vásárolni. Cato említ egy *laniust*, mészáros¹⁵⁰, más források pedig a *propolat*, felvásárlót¹⁵¹. Az ókorban a kereskedelem minden területén jellemző volt az utazó kereskedő¹⁵².

Bár az állatkereskedelemben mindig a helyi kereskedelem maradt elsőrendű fontosságú, itt is fellelhetők bizonyos távolsági kereskedelem nyomai. Róma korai történelmében leginkább a zsákmányból származó állatokat szállították tengeren, később viszont egyre több tenyészállatot illetve luxusállatot importáltak. Az utóbbira a források számtalan példát hoznak, bár ebből még nem lehet nagy mennyiségekre következtetni¹⁵³. A jó tenyészállatokat viszont drágán és nagy távolságból is beszerezték a nagybirtokosok¹⁵⁴. Caesar bizonyos *mercatores*ről tudósít, akik jó üzletek reményében az ellenséges gall törzsekhez utaztak. A gallok szívesen fogadták őket, mert az általuk kínált áruk, főleg a jó lovak, igen keresettek voltak¹⁵⁵. Egy későbbi korból az úgynevezett *Expositio totius mundi et gentium*¹⁵⁶ kínál számos adalékot a virágzó távolsági kereskedelemről, ez az időszak azonban már távol esik e tanulmány témájától.

¹⁴⁶ V.ö. Coarelli, Rom 279–281, 287–291.

¹⁴⁷ Cato agr. 2,7, 150, v.ö. White, Roman Farming 86. és k., relief a piacra tartó parasztról.

¹⁴⁸ V.ö. White, Roman Farming 86. és k.

¹⁴⁹ V.ö. White, Roman Farming 321. Marcus Aurelius idején a rómaiak egyedül disznóhúsból napi 20000 fontot fogyasztottak el.

¹⁵⁰ Cato agr. 150.

¹⁵¹ Varro rust. 3,14,3, Cic. or. in Pis. 67, Luc. Carm. Rel. 198.

¹⁵² V.ö. MacMullen, Markttage 283. és k.

¹⁵³ Gell. NA 5,14,5–28, Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte 469.

¹⁵⁴ Varro rust. 2,3,4, 2,5,9, 2,6,2, 2,7,6, Polyb. 4,38,4, Strab. 5,1,7, Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte 469. és k., v.ö. White, Roman Farming 278. és k.

¹⁵⁵ Caes. Gall. 4,2,2.

¹⁵⁶ V.ö. H.J. Drexhage, Münsterische Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte 1 (1983) 3. és k.

Állatkereskedőket csak ritkán említenek a római források. A rendelkezésre álló adatok a kereskedők közötti erős differenciálódásra engednek következtetni. Ilyen szakosodást tanúsítanak a fennmaradt foglalkozásnevek: *porcinarius*¹⁵⁷, *iumentarius*¹⁵⁸, *bubulus*¹⁵⁹, *mulius*¹⁶⁰ és egy *collegium iumentariorum*¹⁶¹.

Az állatkereskedelemben feltűnően magas árakkal is találkozunk. Így a Kr.e. I. században történt, hogy egy szamarat Reateból, ahol a legjobb szamárcsordákat tenyésztették, 60000 sestertiusért adtak el¹⁶². Plinius nat. 8,167 tudósít egy esetről, amikor Q. Axius szenátor 400000 sestertiusot adott egy szamárért. Ezek a szélsőséges példák mutatják, hogy a jó minőségű állatok legalább olyan drágák voltak, mint a rabszolgák. A kereskedelem nagysága, a viszonylag magas értékek és a rejtett hibák lehetősége miatt volt szükség az *aediles curules* ediktumának kiterjesztésére erre a területre.

A rabszolga- és az állatkereskedelem között azonban lényeges strukturális különbségek is észlelhetők. Mint fent láttuk, a rabszolgáknál a távolsági kereskedelem játszotta a fő szerepet, a helyi kereskedelem kis mennyiségű és esetleges volt. Ezzel szemben az állatkereskedelemben kétségkívül a helyi kereskedelem volt döntő arányú. A távolsági, főleg a tengeri kereskedelem csak későn jelentkezett, és sohasem képviselt jelentős mennyiséget. A helyi kereskedelemben valószínűleg mindkét fél, az eladó és a vevő is római polgár volt, vagy legalábbis közeli városállamhoz tartozott. Ezért a helyi kereskedelem mindig könnyebben áttekinthető maradt, a felek között bizalom uralkodhatott¹⁶³. A távolsági kereskedelemben az áru általában ismeretlen eredetű és minőségű volt.

¹⁵⁷ CIL III 2014370, Cod. Theod. 14,4,6.

¹⁵⁸ CIL X 6493.

¹⁵⁹ CIL XIII 8378.

¹⁶⁰ Suet. Vesp. 4,3.

¹⁶¹ CIL XI 4749.

¹⁶² Az adat Varrotól származik, és maga is túl magasnak találja. Elmeséli, hogy ugyanakkor Rómában egy négyesfogat 400000 sestertiusot ért.

¹⁶³ V.ö. MacMullen, *Markttage* 284.